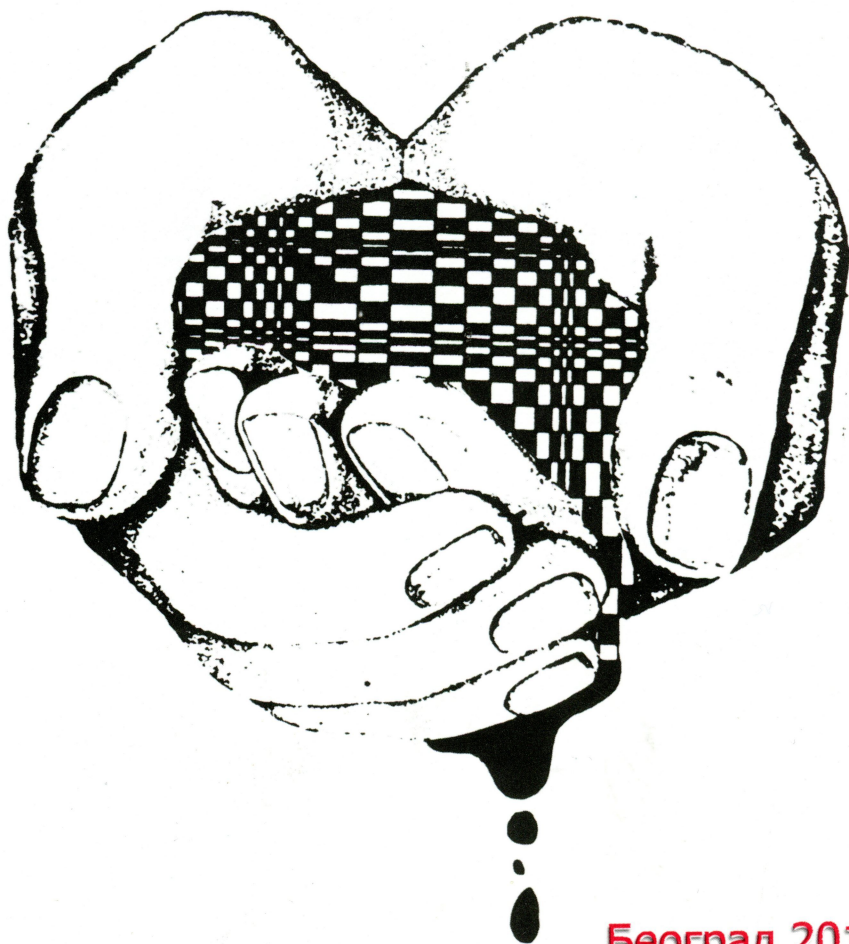

Етнографски институт САНУ
Зборник 27

Теренска истраживања – поетика сусрета

Field work – Poetics of Encounters

Београд 2012

Теренска истраживања – поетика сусрета

ISBN 978-86-7587-068-5

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 27

Fieldwork – Poetics of Encounters

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Editor:
Milina Ivanović-Barišić

International editorial board:
Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Peter Slavkovsky, Karl Kaser, Gabriela
Kilianova, Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova,
Fernando Diego Del Vecchio, Kjell Magnusson

Editorial board:
Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović, Aleksandra
Pavićević, Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović

The reviewers:
Jovanka Radić, Miroslava Lukić Krstanović, Ljiljana Gavrilović, Ivica Todorović,
Mladena Prelić, Zorica Divac

Secretary:
Marija Đokić

The Content of the publication was accepted
at the Institute of Ethnography SASA, June 11th 2012

BELGRADE 2012

Теренска истраживања – поетика сусрета

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Уредник:

Милина Ивановић-Баришић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски, Карл Касер, Габриела
Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина
Мартинова, Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић,
Александра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић

Рецензентски тим:

Јованка Радић, Мирослава Лукић Крстановић, Љиљана Гавриловић, Ивица
Тодоровић, Младена Прелић, Зорица Дивац

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Садржај Зборника бр. 27 усвојен је на седници Редакције Етнографског института
САНУ одржаној 11. јуна 2012. године

БЕОГРАД 2012

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Лектор и коректор:
Софија Милорадовић

Превод:
Јелена Чворовић
аутори текстова

На корицама графика
Ранка Маскарелија

Техничка припрема:
Љиљана Гавриловић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Радови сарадника ЕИ САНУ у овом Зборнику су са
пројеката: 177026, 177027 и 177028, које у целини финансира
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Драгана Радојичић
Етнографски институт САНУ
Београд

Примена архивске грађе у етнологији*

Овај рад је настао на основу личног дугогодишњег искуства у раду са архивским изворима у значајним иностраним архивским институцијама, као и на основу досадашње примене архивистике у етнологији. Бројни су примери оних етнолога који су се у свом научном раду ослањали на архивске податке, а из чијих се радова спознају димензија и улога ових извора за етнологију као научну дисциплину. У овом раду покушавам да пружим одговоре на питања везана за примену архивских извора у етнологији. Научници широм света уочавали су и уочавају значај архивских извора, који при анализи одређених културних феномена пружају валидне податке, утичући и на редеофинисање појединих, већ изграђених ставова у хуманистичким наукама.

Ја исувише лепих часова и скромних али радосних открића дугујем архивама и архивским радницима, да бих, кад год ми се за то укаже прилика, рекао о њима реч истине и реч похвале, као о потребним и корисним, важним и неопходним друштвеним чиниоцима.

Иво Андрић¹

Једна од битних карактеристика региона Европе, која се већ на први поглед лако уочава, јесте да они представљају испреплетен и сложен мозаик култура. Етничке границе, религија, језик и друштвене формације укрштају се једна с другом, и на целој овој територији тешко је пронаћи јасну и „чисту“ границу. Свака земља региона има своју доминантну културу, али ниједна није лишена

Кључне речи:

архивске установе,
извори првог реда,
етнологија,
допринос науци

* Резултат рада на пројекту 177028, који у целости финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја РС.

¹ Запис Ива Андрића на једној фотографији у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву, у тренутку када се нашао окружен архивским радницима ове установе.

извесног броја житеља – следбеника неких других културних образаца, који се обично надовезују на културе становника оних држава са којима се одређена земља граничи, те стога архивски извори и имају нарочит значај у разјашњавању свих специфичности.

Ако су некада манастири и цркве били главни центри у којима су се чували примарни извори за историју и културу једне земље, развојем друштва су ту улогу већ поодавно, поготово у развијеним земљама, преузеле за то специјализоване институције – архиви. Архиви су данас интердисциплинарне установе, антички бог *Јанус* са више лица, али на савремен начин – истовремено окренуте и култури, и управи, и науци, и школству, тј. образовању. Познато је да архиви и иначе, услед своје разуђене делатности, личе на неку врсту митолошког бића са много лица, истовремено окренутог на разне стране, те се не може очекивати да се било који архивиста одлучи шта је од наведеног важније, односно – приоритетније. Понеки архиви, тако, у потпуности живе тек онда када се сви ови домени рада живо развијају и доносе резултате, а посебно се може разматрати однос архива и науке, за шта као практичан пример имамо посредну и непосредну активност архивисте усмереног ка научном истраживању архивалија (Milošević 1980: 9–12).

О овој теми говорићу и из личног угла, као дугогодишњи истраживач у архивским установама у иностранству: Венецији, Падови, Дубровнику, Котору и Херцег Новом. Искусствено ми се наметнуло питање значаја, те предности / мањкавости које ова врста извора има за етнологска проучавања. Чињеница да се овом „тихом“ и „спором“ послу у домаћој етнологији посвећује релативно мало пажње била је додатно инспиративна да се о овој теми изнесу макар и неки већ познати подаци, али и да се на овај начин упуту апел стручној јавности за интезивнији рад на архивским изворима.

Можда максима да је сваки онај који зна где се налазе подаци за науку, веома близак да њоме и овлада (*Qui scit ubi scientia, proximus habenti est*) најверније одражава спојивост рада архивисте и истраживача у науци. Открића при реконструкцији живота испуњавају радошћу и једне и друге, и тешко је између њих направити границу након дугогодишњег рада (Радојичић 2005: 115–123).

Истраживање културних феномена из протеклих векова најчешће је остваривано путем „већ написаног“, неретко без провере истог, те се поставља питање редефинисања таквих закључака из времена такозваног романтичарског заноса, или пак из домена квазинауке, којима се нестручно али обилато служи. С разлогом се сматра да минуциозно, континуирано и стрпљиво праћење културних феномена у историјској ретроспективи, уз коришћење архивских извора, представља обогаћивање наших сазнања о нама самима, на чему инсистира и етнологија / антропологија. Међутим, поготово данас, истраживање архивске грађе не представља атрактиван посао, првенствено због своје дуготрајности и неопходне систематичности.

Квантитет и *континуитет* су неизбежни атрибути у овој врсти посла, што значи да је потребно описати процес почев од информатора и обавештајних средстава које пружа архивска установа, преко упознавања са архивском грађом, па до суштинског селектовања садржаја докумената (са више аспеката). При овом послу је веома често неопходно приступити превођењу тешко читљивих индивидуалних рукописа средњовековних докумената (писаних на српскословенском / црквенословенском, латинском, старогрчком, староиталијанском итд.), а затим следи компарација са другим изворима ради добијања коначног резултата. Да би истраживања била успешнија, значајно је да у архивима постоји што је могуће дужи временски континуитет записа и што већи број разноврсних архивских серија (Petrović 1978: 54–55). У овом су послу постојала два „колосека“: с једне стране, то је рад архивиста и спољних сарадника који настоје да израде што већи број научно-обавештајних средстава, која ће омогућити заинтересованима проучавање, док, са друге стране, та проучавања бивају у домену истраживача, научних и културних делатника ван архива (Milošević 1980: 10–12). Архивски подаци јасно указују на путеве и начине, разлоге, узроке и последице, а кроз ширину информација пружају могућност повезивања културе с демографским факторима, друштвено-економским односима, духовним и социјалним стањима, природном средином итд.

Истраживање архивске грађе изискује много времена и стрпљења, а потешкоће у раду на грађи настају, што се више пута до сада истицало у стручним круговима, због делања зуба времена, ратова и људске небриге. Све то штети архивалијама и уништава их, уз низ додатних проблема, као што су просторна скученост, персонална и финансијска оскудица у архивским установама, због чега остаје необрађен, па стога истраживачима углавном и недоступан, знатан број докумената. Неретко истраживач данима, месецима и годинама истражује док не дође до потребних података (Црнић Пејовић 2006: 433). Научници, истраживачи разних профила – стручњаци из многих научних области служе се архивском грађом истражујући прошлост, узимајући у обзир и употребу других релевантних извора, али се може закључити да архивалије ипак не задовољавају све уже профилисане стручњаке, поготово у тренуцима када установе да је њихова бранша остала са веома мало расположивих докумената, понекад непотпуних и фрагментарних за целовита изучавања.

Ма колико ритам модерног живота наметао нове методологије и коришћење савремених извора, ипак поједини истраживачи уочавају и вреднују значај архивских извора, не заобилазећи их при анализи одређених културних феномена из прошлости, јер тако пружају уистину валидне податке, те самим тим утичу на редеофинисање појединих, раније изграђених ставова у науци. За разлику од података које пружају друге врсте извора и који фиксирају једно одређено време, архивски извори представљају најпрецизнији „информатор“ за објективно утврђивање историјских димензија и процеса, њихових узрока и последица, као и појава из домена културе.

На примерима више аутора-етнолога, који су се у свом научном раду ослањали на архивске изворе, сазнајемо улогу и величину значаја ових извора за етнологију.

„Извори су резултати људских делатности који су или од почетка одређени за сазнавање и доказ историјских чињеница, или су својим постојањем, настанком и другим околностима посебно погодни за то.

Појам извора за сазнавање чињеница из прошлости људског друштва и културе обухвата сва подручја делатности људског живота, остатке људске делатности у предметном, ликовном, писменом и усменом облику, као и човекову природну околину која омогућава спознају природних темеља историјских збивања“ (Гавриловић 2004: 5–23).

Дакле, на основу установљене вредносне класификације – путем чега се реконструишу не само историјске чињенице, него првенствено процеси развоја људских заједница и њихове културе – извори се деле на *изворе првог реда* (материјални и писани извори, проистекли из неког историјског догађаја или појаве, сачувани предмети инвентара, архивска грађа) и на *изворе другог реда*, који обухватају све остале врсте извора, као посредне или временски удаљене информације о испитиваној појави (Радојичић 2005:115–123). Писани подаци до којих се долази проучавањем архивске грађе у архивима називају се *историјским изворима*.²

Архивска грађа, која игра значајну улогу и за етнолошка истраживања, не односи се само на документацију насталу као резултат рада појединих државних органа и организација, већ на све оно што – по дефиницији архивске грађе у *Рјечнику архивске терминологије Југославије* – представља изворни и репродуковани (писани, штампани, фотографисани, филмовани, фонографисани), или на који други начин забележени документарни материјал, настао у току пословања стваралаца архивске грађе, што је од трајне друштвене, а посебно од научне и културне вредности. Поред наведеног, документацију или архивску грађу чине и изворни и репродукциони материјали настали кроз живот и рад једне породице или неког појединца (породични или лични архиви). Таква грађа је везана за живот и рад оног појединца или оне породице који су имали одређену улогу и значај у друштвеном и политичком животу своје средине и свога времена.

² Проф. др Ђурђица Петровић је забележила:

„Ипак садашње стање у науци не може да прихвати означавање извора стриктно према науци за коју су били карактеристични, као и ограничавање и дистрибуције извора према начину и месту њиховог прибављања. Зависно од теме било би пожељно користити се свим врстама расположивих извора, јер врста извора не сме да одређује границе области интересовања“ (1978: 54-57).

Етнологзи су, када је реч о архивским установама у Србији, већином користили архивску грађу која се налази у архивским фондовима административних јединица, судова, те манастира и цркава, као и разних друштава и удружења. У црквеним архивима, уколико је сачувана, налази се богата и разноврсна грађа (нпр. од рођења појединца до његове смрти), која је често и једини примарни извор за истраживану проблематику, као и за одређени простор и време.

Архивска грађа пружа етнологима податке од непроцењивог значаја, уз исто толико значајан теренски рад, литературу и друге изворе. Међутим, чињеница је да данас доминирају информације добијене у непосредном контакту, а све више се користе други, алтернативни извори (медијски чиниоци, интернет мрежа), као продукти технолошког развоја.

Подаци до којих се долази на основу архивских вести имају пуну вредност само ако се акрибично и стрпљиво прикупљају, док они узгред прикупљени и узети само зато што су надхват руке губе на значају. Добијени резултат треба да представља *дубинску димензију* садржаја и токова проучаване културе. Путем архивских извора могуће је избећи многе заблуде, као и несигурне поставке до којих се долази парцијалним коришћењем архивских података и временски изолованим посматрањем етнолошких појава. И хоризонтална и вертикална истраживања могућа су на основу архивалија, мада не треба занемарити чињеницу да почесто понешто недостаје и тако остаје неисказано. Ипак, многобројност и разноврсност тема за етнолошка истраживања, које се могу црпсти из архивске грађе, не могу се спорити.

Није тешко одговорити на питање шта етнологзи могу очекивати од истраживања архивске грађе, јер бројне потврде значаја ових истраживања већ постоје. Или, најсажетија формулација значаја архивских документа гласи:

„За разлику од података које пружају друге врсте извора, а на првом месту усмени извори, а који детаљно фиксирају углавном само одређено време – чине хоризонтални пресек – грађа која се црпе из архивских књига представља најпрецизнијег информатора за објективно утврђивање историјских димензија – чини вертикални пресек – и помаже да се тачно уоче процеси и садржине код појава из домена културе прошлих и потоњих дана“ (Petrović 1979: 157-159).

Годинама истражујући у Дубровачком архиву, Ђ. Петровић је истицала његов велики значај за етнолошка проучавања на релацији *човек – друштво – култура*:

„Понекад скоро са невероватном прецизношћу могуће је установити постојање културног континуитета од антике и у називу, материји, форми, па и у функцији неког културног добра или феномена. Штавише, није реткост да документи информишу

и о тачном времену када, како и зашто појаве дугог трајања доживљавају трансформације у целини или у неком од својих саставних елемената“ (Petrović 1979: 159–160).

Она, такође, наглашава да су етнологзи заинтересовани да сазнају на који начин поједина културна добра или веће културне целине продиру из страних, удаљених и различитих култура у једну одређену, друштвено и економски детерминисану средину, као и шта се потом са њима дешава, сматајући да и ову научну радозналост могу задовољити дубровачки извори. На пример, у оним областима које су дуго времена биле под Отоманским царством има много позајмљеница из турског. Наиме, многи од предмета доспелих посредством трговаца и особа које су боравиле у оним крајевима Балкана где су Турци већ били господари, или пак у средишту Отоманске империје, и то предмети материјалне културе, постају у новој средини објекти са статусом културног добра – страног, али оног које није сметало постојећем културном обрасцу. Тако су се турска културна добра, која су на различите начине пристизала у Дубровник и околне градове, постепено уклапала у постојећи културни инвентар и бивала прихватана, адаптирана, а само би њихови називи, забележени у архивским документима, упућивали на њихово порекло. Овакви и слични подаци упућују на начине, разлоге, узроке, последице, а ширина информација даје могућност повезивања културе с демографским факторима, друштвено-економским односима, духовном и социјалном климом једног времена (Petrović 1979: 160–161).

Постоји низ примера преко којих је могуће уочити да се приликом ове врсте истраживачког посла фокус обично ставља на истраживање више различитих проблема: комуникацијски односи одређене групе људи у прошлости, религијска питања, однос према материјалним вредностима или духовној култури, социјални и културни статус носилаца појединих друштвено-статусних привилегија. Политичка и друштвена дешавања из минулих времена постају јаснија и лишена од сваке идеологизације. Културни феномени – праћени кроз димензију историјске ретроспективе, добијене на основу архивских извора – помажу да се обогате постојећа сазнања и да се, барем донекле, мењају постојећи стереотипи. Поред свега наведеног, коришћена лексика је од посебног значаја за истраживања на пољу филологије, пре свега – за сагледавање чињеница важних за историјскојезички развој.

Архивски извори, као што је већ речено, имају вишеструки значај за етнолошку науку:

1. Из њих извиру разноврсне теме, на први поглед незанимљиве за етнологију. На пример, записници са сеоских зборова, где су се доносиле значајне одлуке за дату заједницу и појединца као њеног члана: моралне норме, или крвна освета, породични односи, сточарско-пољопривредна делатност (косидба, издиг, комунице), јесу званична писана документа, а не пука дескрипција настала на основу сећања. Искуство истраживача сведочи ми о значају пописа из 18. века (занати, пловила, поморци,

побројана одећа и прехранбени производи, демографски подаци) за етнологска проучавања, за сагледавање друштвено- културне сцене једне средине. Физички описи хајдука, на пример, давани приликом судских спорова, чине само делић богатства которских архивалија, а од великог су значаја за антрополошка проучавања.

2. Да би се објаснила нека појава у породици или друштву, потребно је „сондирати“ проблем враћајући се у прошлост, у време настајања дате појаве, а ради бољег разумевања генезе проблема, адекватнијег тумачења садашњости, те отварања могућности да се пројектује будућност.

„Обиље архивске грађе из наше прошлости писане на српском или неком страном језику, који је био у употреби у одређеном крају као последица историјских збивања, неисцрпан је мајдан за проучавање многих збивања и појава у прошлости нашег народа, рјешавајући недоумице у садашњости и предвиђајући, односно, планирајући будућност. Ова грађа се налази сачувана у домаћим архивама, али и архивама у бившим југословенским републикама и широм света“ (Црнић Пејовић 2006: 433–444).

Ипак, писаним изворима ове врсте, у поређењу са подацима до којих се долази путем анкета / интервјуа и интернета као савременог извора информација, у етнологској се науци посвећује све мање пажње. Но и поред претежне употребе савремених информационих система, не сме се пренебрегавати значај ове врсте истраживања. Чињеница је да се у архивским установама страних држава и даље чува грађа неопходна за валидно проучавање културне и друштвене прошлости неког народа. Када је реч о мноштву податка из прошлости српског народа, треба подсетити да су у европским земљама лоциране архивске установе у којима су ти подаци похрањени, од којих је добар део и микрофилмован. Стога постоји вероватноћа да ће нам у будућности та архивска грађа бити доступна и електронски, што свакако не умањује потребу да се истраживач нађе на лицу места – у архиву.

„Душане, обрати добро пажњу: свет је пун лопова! Ми музиколози проводимо дане и године трагајући по архивама, понекад смрзавајући се, читавог живота гутајући прашину, а када наша открића објавимо – појаве се несавесне колеге које то користе у својим текстовима чак ни не цитирајући нас. Морате наћи систем како да се од тога одбраните!“ –

говорила је професорка Стана Ђурић-Клајн, изванредна пијанисткиња, свом студенту Душану Михалеку (Михалек 2010: 6–7).

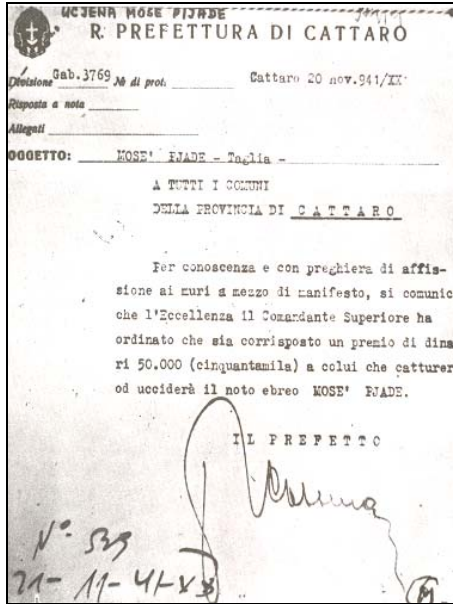
Откривање садржаја појединих архива није само посао истраживача; оно подсећа на градитељство, или на трагање и потом склапање каменчића

мозаика једног друштвеног процеса, нечега чему је потребно открити контуре кретања, смисао, ликове, светлу и тамну страну. Живот протеклих векова увек измиче и остаје помало тајанствен, како због скоро непрегледног броја елемената који га сачињавају тако и због другачијег сензибилитета, несвојственог нашем времену. Ипак, као што је рекао Алберт Анштајн:

„Најлепше што можемо да доживимо јесте оно тајанствено. То је основно осећање које стоји при колевци праве уметности и науке. Ко га не позна, ко не може више да се чуди, ко не може више да се диви, тај је, тако рећи, мртав и његово је око усахло“ (Milošević 1980: 12).

Литература:

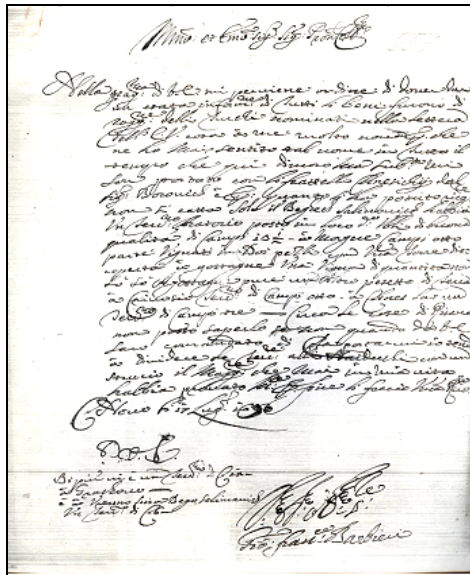
- Гавриловић, Љ. 2004. *Балкански костим Николе Арсеновића*. Посебна издања, бр. 52. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Milošević, M. 1980. *Arhiv i nauka kulturno blago Crne Gore*. Izložba dokumenata Istorijskog arhiva. Kotor.
- Михалек, Д. 2010. *Последња лекција госпође Клајн*. Политика. Културни додатак.
- Петровић, Ђ. 1974. *Значај средњовековних архивских вести за етнологију проучавања*. Симпозијум о методологији етнолошких наука, Одељење друштвених наука књ. II. Београд: САНУ.
- Petrović, Đ. 1978. „Dubrovački arhiv kao izvor za etnologiju“. *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, god. 27, br. 3–4.
- Petrović, Đ. 1979. „Dubrovački arhiv kao izvor za etnologiju“. *Zbornik historijskog arhiva u Dubrovniku*. *Arhivist* (1–2).
- Радојичић, Д. 2006. *Архивски извори у реконструкцији живота*. Зборник 21. Ур. Љ. Гавриловић. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Црнић Пејовић, М. 2006. „Архивска грађа – примарни извори“. *Гласник Етнографског института САНУ* LIV.

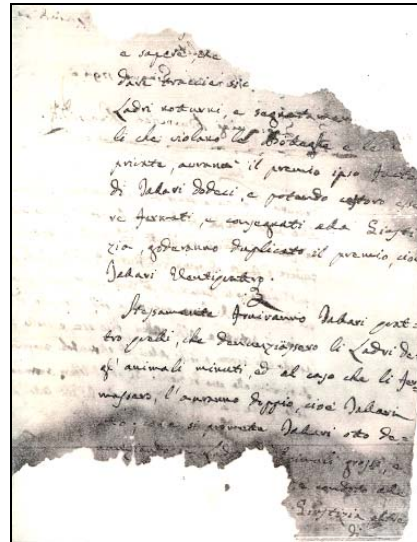
Јавна потерница за Мошом Пијадом 1941. године (IAK, KOP 98/2)

Разне санитетске дозволе из Пераста

Списак имовине бега Селимовића у Ублима 1690. године

Ценовник меса из 1790. године

Dragana Radojičić

Institute of Ethnography, SASA
Belgrade

Application of Archive Sources in Ethnology

This paper is founded on a personal and close up experience in researching archive sources based in significant foreign institutions, that is, an application of archive sources in ethnology.

In the past, monasteries and churches were the main centers where the primary sources were kept. Later on, with the development of society, that role was passed on to specialized institutions- archives. Today, archives are interdisciplinary institutions- the Greek god Janus with multiple faces- addressing, at the same time, issues important to culture, science, education etc. A saying *Qui scit ubi scientia, proximus habenti est* (Who knows where the knowledge is, is closest to the knowing) reflects nicely a collaboration of archivists and scientists.

Key words:

archives, sources,
ethnology,
contribution to
science

There are numerous examples of ethnologists who have used archive sources in their works; these works have enlightened a dimension and role of archive sources within ethnology as a discipline. In this paper I have tried to answer questions related to application of archive sources in ethnology, and to address further dissemination of this issue for future researchers.

Various cultural phenomena- traced through historical retrospective and acquired from archive sources- could enrich our knowledge of the past and have the ability to change stereotypes about ourselves. Worldwide, archive sources are a legitimate means used in various research areas, providing rich source of data and influencing redefinition of attitudes in Arts and Humanities.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39:001.8(082)
316.74:39(082)

ТЕРЕНСКА истраживања-поетика сусрета / уредник
Милина Ивановић-Баришић ; [превод Јелена Чворовић].
- Београд : Етнографски институт САНУ, 2012 (Београд
: Академска издања). - 235 стр. : илустр. ; 24 см. -
(Зборник / Етнографски институт САНУ ; 27)

На спор. насл. стр.: Fieldwork-Poetics of Encounters. -
Тираж 500. - Саопштење редакције Етнографског
института САНУ: стр. 237. - Напомене и библиографске
референце уз текст. - Библиографија уз сваки рад. -
Summaries.

ISBN 978-86-7587-068-5

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Етнографска истраживања - Методологија - Зборници

COBISS.SR-ID 193292300